

Розділ 4

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ

УДК 159.9+343.95

М.Й. Варій

ПСИХОЛОГІЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ, ПРОБЛЕМИ

У статті зроблено оцінку стану психологічного дослідження організованої злочинності, окреслено психологічні проблеми її виникнення, розвитку і функціонування, а також профілактики і боротьби з нею на транснаціональному, національному, регіональному, районному і місцевому (селищному, сільському) рівнях.

Ключові слова: організована злочинність, смисл спільності, соціальна психологія організованої злочинності, суспільна свідомість, соціальний страх.

Сьогодні про злочинність говорять і пишуть фактично кожен день. Час від часу ця проблематика загострюється. Проте повідомлення про злочини і злочинців, у тому числі й державних службовців, нині уже не є сенсаційними, а стають ніби буденним явищем, наприклад в Україні. Іноді здається, що свідомо чи несвідомо у суспільній свідомості навмисно формується байдужість до цього явища, мовляв, злочинність вічна, вона була споконвіків, нині є не лише в Україні, а й у найбільш розвинутих країнах світу.

Так, злочинність є в усіх державах, проте критична маса злочинів, особливо за участю держслужбовців, у тих самих пе-

редових державах є мізерною у порівнянні з Україною, де їхня критична маса не просто перешкоджає розвитку держави, а фактично її руйнує.

Особливо небезпечною є організована злочинність, оскільки до неї входять представники влади, державні службовці тощо. Власне вона деструктивно впливає на розвиток будь-якої держави, оскільки дезорганізує її економіку, політику, соціальну сферу, таким чином формує свавілля, беззаконність, «владу сили і грошей», а значить, стан суспільного психозу.

Причини злочинності, особливо організованої, шукають у недосконалості права, політичної системи держави, характері економічних стосунків та ін. Проте, на наше переконання, ці причини насамперед слід шукати у психології людини-громадянина і суспільства. Тому знання психології виникнення, розвитку і функціонування організованої злочинності, а також боротьби з нею дозволять державі здійснювати заходи, спрямовані на її ліквідацію або принаймі на зменшення її критичної маси, а також сприятимуть розвитку психологічної науки.

Власне психологічні проблеми різних аспектів організованої злочинності у прямій постановці піднімалися рідко. Причиною цьому є те, що до сьогодення в злочинності бачать тільки загальнокримінальну складову, а про організовану, якщо і говорять або пишуть, то вельми своєрідно. Справа полягає в тому, що, по-перше, часто плутають загальнокримінальну злочинність та організовану злочинність; по-друге, часто під організованою злочинністю розуміють організовані групи загальнокримінальної злочинності; по-третє, немає тлумачення організованої злочинності у законодавчих актах.

Однак слід зазначити, що вчені, відповідаючи на запити практики, цю проблему в Україні починають «розкручувати». Так, у Львівському державному університеті внутрішніх справ 13–14 травня 2010 р. відбулася IV Міжнародна науково-практична конференція на тему: «Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність» [9]. Вона виявила,

що сьогодні потребують наукового психологічного пошуку питання виникнення, розвитку і функціонування організованої злочинності та боротьби з нею, а також десятки проблем, пов'язаних з цими аспектами [3; 4; 5; 6; 7; 8; 10; 11; 12].

Виходячи з викладеного вище, *метою* цієї наукової статті є оцінка стану дослідження психології організованої злочинності, виявлення психологічних проблем її виникнення та розвитку функціонування, а також боротьби з нею.

Для досягнення поставленої мети необхідно уточнити розуміння організованої злочинності, оскільки, як ми вже зауважували, сьогодні немає чіткого (однозначного) її тлумачення навіть у законодавчих актах, існує плутанина між поняттями «загальнокримінальна злочинність» і «організована злочинність».

На наш погляд, *під організованою злочинністю* слід розуміти людську спільноту, яка включає представників різних гілок влади й чиновників державно-управлінського апарату та має чітко виражену структурну ієрархію і дисципліну для здійснення одного чи кількох злочинів або систематичної злочинної діяльності з використанням державних і приватних установ, підприємств, закладів, організацій, служб і адміністративного ресурсу з метою задоволення групових інтересів у економіці, політиці, соціальній та інших сферах.

Організована злочинність діє в різних галузях економіки, промисловості, сільському господарстві, торгівлі, побутовому обслуговуванні, кредитно-фінансовій, зовнішньоекономічній та інших сферах. Організована злочинність очолює наркобізнес, торгівлю зброєю, алкогольний і тютюновий бізнес, фінансове шахрайство, фальшивомонетництво, контрабанду валютою та інше, зокрема визначає цінову політику, наприклад, на нафту, газ, цукор, продукти харчування, сировину та ін. [11].

Слід зауважити, що поняття «мафія» і «організована злочинність» не є рівнозначними. На нашу думку, мафія – це високий рівень корпоративної діяльності організованої злочинності,

спрямованої на забезпечення групових інтересів. Можна говорити про політичну, економічну, наукову, театральну, шоу-мафію. Мафія має за мету не лише матеріальну вигоду.

Отже, організовану злочинність можна розділити: а) за територіально-державним устроєм на: транснаціональну, національну, регіональну, районну, місцеву (селищну, сільську); б) за сферами і галузями діяльності: економічну, політичну, охорони здоров'я, освіти, шоу-бізнесу, торгівлі, правоохоронної діяльності та ін.; в) за принципами будови: моногранну, мезогранну, полігранну, корпоративну.

Говорячи про організовану злочинність на транснаціональному рівні, можна виокремити традиційні, класичні та сучасні її види. До традиційних видів організованої злочинності на транснаціональному рівні слід віднести: наркобізнес, торгівлю зброєю, контрабанду, надання сексуальних послуг, торгівлю людськими органами, торгівлю людьми, гастарбайтерство та ін.

Зараз до них додалися: кіберзлочинність (злочини, що здійснюються по інтернету); вивіз кольорових і дорогоцінних металів; «відмивання» грошей; вивіз капіталу за схемами, що дозволяють уникнути податків; автомафія; міжнародний тероризм; екстремістські рухи тощо.

Звідси необхідно досліджувати психологічні аспекти наркобізнесу, торгівлі зброєю, людьми і людськими органами, надання сексуальних послуг, кіберзлочинності, «відмивання» грошей, вивозу капіталу без оподаткування, автомафії, різних видів контрабанди та ін. Причому важливо знати психологічне підґрунтя виникнення різних видів організованої злочинності на транснаціональному рівні, психологію вербування і діяльності, відносин і управління, мотивації й конспірації; психологію трансформації чиновника чи державного службовця з порядного громадянина у злочинця, в котрого не залишається ні людської гідності, ні будь-якого співчуття до своїх жертв.

Організована злочинність на національному рівні – це організована групова злочинна діяльність під керівництвом і за

участю представників верхніх ешелонів державних органів влади й адміністративного ресурсу в масштабах усієї країни.

Організована злочинність на регіональному рівні – це організована групова злочинна діяльність за участю представників регіональних державних органів влади та регіонального адміністративного ресурсу, а також регіональних, насамперед, економічної та політичної еліти, силових структур, правоохоронних органів тощо.

Регіональна злочинність тримається на психології кругової поруки, споріднених зв'язках, знайомствах, земляцтві, блаті, стійких корупційних стосунках. Вона використовує адміністративний ресурс у бізнесі через родичів та інших підставних осіб у банківській, торговій, виробничій, сільськогосподарській, правоохоронній та інших сферах для отримання гарантованої частки прибутку, що вимагає психологічного вивчення як самих представників цих структур, так і стосунків між ними, їхньої злочинної діяльності, розподілу сфер впливу і доходів тощо.

Необхідно відповісти на питання, чому ці злочинні синдикати володіють повнотою влади в регіоні, які психологічні засоби вони використовують? Адже вони диктують цінову і кадрову політику, контролюють грошові потоки, будівництво, торгівлю, ринки тощо.

Під «корпоративною злочинністю» розуміють в основному групову діяльність, яка пов'язана з незаконною передачею інформації від державних органів, поганим захистом інформаційних мереж і отриманням конфіденційних даних та ін. Тут діє своя психологія, яка залишається малодослідженою.

Як бачимо, психологічні аспекти організованої злочинності потрібно розглядати за різними напрямками. Основними з них, на наш погляд, є: 1) психологічне підґрунтя виникнення і розвитку організованої злочинності на транснаціональному, національному, регіональному, районному та місцевому рівнях, у різних сферах і галузях; 2) психологія моногранної, мезогранної, полігранної та корпоративної організованої злочинності; 3) пси-

хологія діяльності організованої злочинності (психологія вивчення злочину, підготовки до нього, вербування до злочинної групи та ін.); 4) соціальна психологія організованої злочинності як соціальної групи (протікання соціально-психологічних явищ, лідерство, морально-психологічна атмосфера); 5) психологія особистості – члена організованої злочинності; 6) психологія профілактики і боротьби з організованою злочинністю.

Щодо першого напрямку – підгрунтя організованої злочинності, – то він охоплює десятки аспектів. Насамперед потрібно виходити з того, що транснаціональна, національна, регіональна, районна, місцева, галузева, моногранна, мезогранна, полігранна і корпоративна організована злочинність мають не лише свої психологічні особливості, а й відмінності. Наприклад, такі види транснаціональної злочинності, як наркобізнес, торгівля зброєю, надання сексуальних послуг, торгівля людьми, торгівля людськими органами, міжнародний тероризм та інші, мають свої неповторні психологічні особливості.

Однак є й спільне психологічне підгрунтя, тобто психологічні й соціально-психологічні чинники, які мають місце у світі та окремих державах.

До таких чинників слід віднести:

1) психологію політичних, економічних, соціальних, духовних і правових відносин як між державами, так і всередині кожної країни;

2) рівень і зміст суспільної свідомості керівників держави, еліти, чиновників, пересічних громадян і громадянського суспільства;

3) ціннісні орієнтації та установки еліти;

4) психологію управління державою і суспільством;

5) психологію управлінсько-державних кадрів;

6) психологію законодавчої, виконавчої, судової та правоохоронної діяльності;

7) морально-психологічну атмосферу суспільства та його стани;

8) психологію стосунків між державою і громадянським суспільством;

9) наявність міжетнічних та релігійних конфліктів;

10) несправедливість у розподілі матеріальних ресурсів як між державами, так і всередині країни, внаслідок чого відбувся розподіл на багаті і бідні держави, на багатих і бідних громадян у самих країнах. При цьому переважаюча кількість людей в деяких країнах – це бідні й зубожілі;

11) низька дієвість психологічного впливу на громадян з метою попередження, запобігання і демотивації організованої злочинності;

12) психологія матеріалізації життя та падіння рівня духовності.

Розкриваючи перший і другий напрями, слід розуміти, що рушійною силою людської діяльності є потреби та мотиви. Потреба – це психічне явище нужди людини в засобах та умовах свого існування. Потреби трансформуються в мотиви, головним серед яких є інтереси. На вибір способу забезпечення інтересів впливає, з одного боку, свідомість людей, яку часто називають суспільною свідомістю, оскільки індивідуальна свідомість містить дві складові – свідомість (реально це суспільна свідомість) і самосвідомість, а з іншого – низка зовнішньо-психологічних чинників.

Під суспільною свідомістю ми розуміємо здатність людей аналізувати й синтезувати соціальні, економічні, політичні й духовні явища та процеси, що мають місце у суспільстві, виявляти між ними залежності та відношення, виробляти до них своє ставлення, адекватно будувати свої стосунки та реалізовувати їх у своїй суспільній життєдіяльності.

Загалом суспільна свідомість включає: соціальну, політичну (національно-державну), духовну, економічну, моральну, етнічну і правову свідомість, що дозволяє реалізовувати ту чи іншу форму духовної, соціальної, політичної, економічної, етнічної, моральної та правової поведінки.

Організована злочинність – це соціальна група (організація), що утворилася на основі *смислу спільності*, сутність якої полягає в отриманні матеріальних благ, посад, вигідних контрактів, конфіденційної та таємної інформації незаконним шляхом, використовуючи ресурси держави та її систему управління.

Під смислом спільності ми розуміємо психічне утворення у соціальній психіці групи, в якому закладено інформацію про сукупність розумових і чуттєвих образів єдиних стійких групових цілей, цінностей та інтересів життєдіяльності, які розміщені в соціальному просторі та часі.

Звідси соціально-психологічна структура злочинної організації не відрізняється від соціально-психологічної структури будь-якої соціальної групи. Тому можна говорити про групову думку, групові традиції, груповий настрій, групові почуття, групові взаємовідносини, психологічну сумісність і самопочуття особистості в групі, групові ціннісні орієнтації, соціально-психологічну атмосферу та соціально-психологічний стан. Проте зміст соціально-психологічних явищ у злочинній організації, безумовно, інший, ніж, наприклад, у трудовому колективі.

У членів груп організованої злочинності наявна відповідна суспільна свідомість, зміст якої включає патерни насамперед отримання матеріальних благ для себе за рахунок відлучення їх від інших людей, держави, суспільства, а попросту від громадян.

У членів злочинних організацій формуються псі-програми відповідної політичної, економічної, соціальної, моральної, правової та іншої поведінки.

Псі-програма – це внутрішнє психічне, сформоване на основі несвідомої або свідомої установки зі своїм програмним псі-кодом, що активізує інше внутрішнє психічне відповідно до цього коду та спрямовує його на реалізацію цієї установки [2, с. 201].

О.Г. Асмолов зауважує: «Сенсова установка актуалізується мотивом діяльності й становить форму вираження особистісного сенсу у вигляді готовності до здійснення відповідним чином спрямованої діяльності» [1, с. 76].

Загалом **псі-програма** – психічне знаряддя реалізації інформації, закладеної в установці. У цих псі-програмах закладена інформація «тінізації» економіки, хабарництва, підкупу, верховенства грошей замість верховенства закону, відхід від податків, створення «сірих схем», привласнення майна, зловживання службовим становищем, виведенням активів; маніпуляція з фінансовою звітністю; шахрайство; «кришування», рейдерство та ін.

Психологічна наука має приділити особливу увагу вивченню особистості – члена злочинної організації, починаючи з законодавця, правоохоронця, працівника органу державної влади різних рівнів та ін.

Значний інтерес для науки становить психологія діяльності організованої злочинності як соціальної групи.

Потребує всебічного вивчення психологія профілактики і боротьби з організованою злочинністю. На розв'язання завдань цього напрямку впливає багато чинників. Це дійсно і недосконалість законодавства, і недосконалість політичної системи, і характер економічних стосунків та ін. Проте психологічна наука має обґрунтувати власне психологічні засоби профілактики і боротьби з організованою злочинністю.

Дослідження свідчать, що найефективнішими є два напрями щодо профілактики і боротьби з організованою злочинністю.

Перший напрям полягає у формуванні в громадян високого (досконалого) рівня суспільної свідомості, щоб запобігти їхній злочинній діяльності. Одним із критеріїв виявлення наявного рівня суспільної свідомості є наявність у громадян певного ступеня відповідальності.

Відповідальність (як почуття) – це переживання людиною якості та точності дотримання соціальних, правових, і моральних норм, відповідності їм своєї діяльності, вчинків, поведінки. Відповідальність як установка – це спрямованість на точне, вчасне та якісне виконання соціальних вимог. На цій основі формується відповідна псі-програма поведінки.

Однак людина-громадянин також виявляє безвідповідальність, що має різні установки, на основі яких формуються відповідні псі-програми поведінки і діяльності, в тому числі й злочинної («Збагачення за будь-яку ціну», «Мені слід дбати лиш про себе і свою родину»; «У нас не можна прожити на чесну зарплату»; «На всіх наплювати, лиш би добре жити» та ін.). Тут виявляється низький рівень свідомості.

Очевидно, разом із формуванням високого рівня суспільної свідомості слід формувати і почуття соціального страху, в чому і полягає другий напрям.

Соціальний страх – це переживання людиною волі й позбавлення волі, життя і страти, покарання і винагороди, бідності й багатства, втрати соціального статусу (посади) і матеріальних цінностей, роботи і безробіття, теперішнього і майбутнього, долі своїх дітей і родини.

І держава використовує соціальний страх у вигляді позбавлення волі; зміщення з посади; відлучення майна і матеріальних цінностей на користь держави; заборони обіймати посади протягом певного часу й т. ін. Цілком очевидно, що для ефективно́ї боротьби з організованою злочинністю держава має формувати і високий рівень суспільної свідомості, і соціальний страх. При цьому виявлено, що чим нижчий рівень соціальної свідомості, тим більш дієвим є соціальний страх.

Таким чином, організована злочинність – це людська спільнота, яка включає представників різних гілок влади й чиновників державно-управлінського апарату та має чітко виражену структурну ієрархію і дисципліну для здійснення одного чи кількох злочинів або систематичної злочинної діяльності з використанням державних і приватних установ, підприємств, закладів, організацій, служб і адміністративного ресурсу з метою задоволення групових інтересів у економіці, політиці, соціальній та інших сферах.

З позицій соціальної психології організована злочинність – це соціальна група (організація), що утворилася на основі *смислу спільності*, сутність якої полягає в отриманні матеріа-

льних благ, посад, вигідних контрактів, конфіденційної та таємної інформації незаконним шляхом, використовуючи ресурси держави та її систему управління.

Під смислом спільності ми розуміємо психічне утворення у соціальній психіці групи, в якому закладено інформацію про сукупність розумових і чуттєвих образів єдиних стійких групових цілей, цінностей та інтересів життєдіяльності, які розміщені в соціальному просторі та часі. Звідси соціально-психологічна структура злочинної організації не відрізняється від соціально-психологічної структури будь-якої соціальної групи. Проте зміст соціально-психологічних явищ в ній інший, ніж у трудовому колективі.

Доведено, що психологія організованої злочинності включає: 1) психологічне підґрунтя виникнення і розвитку організованої злочинності на транснаціональному, національному, регіональному, районному та місцевому рівнях, у різних сферах і галузях; 2) психологію моногранної, мезогранної, полігранної та корпоративної організованої злочинності; 3) психологію діяльності організованої злочинності (психологію злочину, підготовки до нього, вербування до злочинної групи та ін.); 4) соціальну психологію організованої злочинності як соціальної групи (протікання соціально-психологічних явищ, лідерство, морально-психологічну атмосферу); 5) психологію особистості – члена організованої злочинності; 6) психологію профілактики й боротьби з організованою злочинністю.

Психологічними і соціально-психологічними причинами виникнення організованої злочинності є: 1) психологія політичних, економічних, соціальних, духовних і правових відносин як між державами, так і всередині кожної країни; 2) рівень і зміст суспільної свідомості керівників держави, еліти, чиновників, пересічних громадян і громадянського суспільства; 3) ціннісні орієнтації та установки еліти; 4) психологія управління державою і суспільством; 5) психологія управлінсько-державних кадрів; 6) психологія законодавчої, виконавчої, судової та правоо-

хоронної діяльності; 7) морально-психологічна атмосфера суспільства та його стани; 8) психологія стосунків між державою і громадянським суспільством; 9) наявність міжетнічних та релігійних конфліктів; 10) несправедливість у розподілі матеріальних ресурсів як між державами, так і всередині країни; 11) низька дієвість психологічного впливу на громадян з метою попередження, запобігання і демотивації організованої злочинності; 12) психологія матеріалізації життя та падіння рівня духовності.

На основі наявної суспільної свідомості у членів організованої злочинності формуються псі-програми відповідної політичної, економічної, соціальної, моральної, правової та іншої поведінки. У цих псі-програмах закладена інформація «тінізації» економіки, хабарництва, підкупу, верховенства грошей замість верховенства закону, відхід від податків, створення «сірих схем», привласнення майна, зловживання службовим становищем, виведенням активів, маніпуляція з фінансовою звітністю, шахрайство, «кришування», рейдерство та ін.

Дослідження свідчать, що найнефективнішими є два напрями профілактики й боротьби з організованою злочинністю. Перший напрям полягає у формуванні в громадян *високого (досконалого) рівня суспільної свідомості*, а другий – *соціального страху* як переживання людиною волі й позбавлення волі, життя і страти, покарання і винагороди, бідності й багатства, втрати соціального статусу (посади) і матеріальних цінностей, роботи і безробіття, теперішнього і майбутнього, долі своїх дітей і родини.

1. Асмолов А.Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии / А.Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2002. – 480 с.

2. Варій М.Й. Енергетична концепція психіки і психічного: монографія / М.Й. Варій. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 318 с.

3. Варій М.Й. Психологічне підґрунтя організованої злочинності / М.Й. Варій // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність: матеріали IV Міжнародної науково-практичної

конференції; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 11–13.

4. Гук О.І. Корупція як суспільна проблема (морально-психологічний аспект) / О.І. Гук // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 42–45.

5. Ірод М.М. Шляхи боротьби з організованою злочинністю / М.М. Ірод // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 64–67.

6. Ковальчук З.Я. Психологічні засади організованої злочинності щодо торгівлі людьми / З.Я. Ковальчук // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 87–89.

7. Ковбич О.М. Організована злочинність у соціально-психологічному вимірі // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції / О.М. Ковбич, Л.Й. Гуменюк; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 89–92.

8. Колосович О.С. Організована злочинність як соціально-психологічне явище / О.С. Колосович // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 98–100.

9. Христук О.Л. Психологічний аналіз особистості злочинця / О.Л. Христук // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 229–231.

10. Щур Б.В. Організована злочинність – загроза національній безпеці України / Б.В. Щур // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 3–11.

11. Zubrzycka Anna. Psychologiczne wsparcieofiar przestępstw / Anna Zubrzycka // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 55–59.

Варий М.Й. Психология организованной преступности: состояние исследования, проблемы.

В статье проведена оценка состояния психологического исследования организованной преступности в науке, очерчены психологические проблемы ее появления, развития и функционирования, а также профилактики и борьбы с ней на транснациональном, национальном, региональном, районном и местном (поселочном, сельском) уровнях.

Ключевые слова: организованная преступность, смысл общности, социальная психология организованной преступности, общественное сознание, социальный страх.

Varij M.J. Organized crime from positions of psychological science: state of research, problems.

Estimation of stages concerning psychological studies of organized crime is made in the article. Psychological problems related to the organized crime origin, its evolution and functioning as well as the preventive measures and fighting it are outlined.

Key words: organized crime, sense of unity, social psychology of organized crime, public awareness, social fear.

УДК 159.91:612.8

О.А. Куций

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ РЕГУЛЯЦІЇ ЕМОЦІЙ ЛЮДИНИ У НАТОВПІ

У статті досліджуються психофізіологічні аспекти регуляції емоцій учасників натовпу. Розкрито механізми впливу музики, кольорового освітлення та кольору на емоції людини у натовпі через психофізіологічні реакції організму.

Ключові слова: психофізіологія емоцій, людина у натовпі, психофізіологічні засоби регуляції емоцій, музика, колір, світло.

Історія має багато прикладів деструктивної поведінки натовпу, внаслідок якої загинула та була скалічена значна кіль-